

Katarina Aladrović-Mehandžija

Državni arhiv u Slavonskom Brodu

katarina.aladrovic@gmail.com; HR – 35 000 Slavonski Brod

Lara Prpić

Državni arhiv u Gospiću

lara.dp3@gmail.com; HR – 53 000 Gospić

Gordana Slanček

Državni arhiv u Slavonskom Brodu

valneas@gmail.com; HR – 35 000 Slavonski Brod

Stručni članak

(primljeno 30. 11. 2023.) (prihvaćeno 18. 1. 2024.)

UDK 321.02:930.85(497.5)“19“

DOI: 10.15291/ml.4465

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

POLITIČKA PROPAGANDA 20. STOLJEĆA PRIKAZANA KROZ PLAKATE (NA PRIMJERU ARHIVSKOG GRADIVA)

Sažetak

Ovim radom prikazana je politička propaganda kroz Zbirke plakata brodskog i gospićkog državnog arhiva s osvrtom na stanje u drugim arhivima i Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata¹. Kako je politička propaganda služila različitim državnim sustavima vršeći utjecaj na živote ljudi, radom su obuhvaćena razdoblja 20. stoljeća u kojima je ona najizraženije pokazala svoju moć. To su Prvi i Drugi svjetski rat te periodi stvaranja socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske. Zanimljivo je kako je politička propaganda služila različitim državnim sustavima te utjecala na živote ljudi. Tijekom Drugog svjetskog rata plakat je postao najmoćniji oblik vizualne komunikacije zahvaljujući kojemu je danas moguće stvoriti predodžbu o političkoj i društvenoj klimi protekloga vremena. Plakati koji se čuvaju u državnim arhivima mogu biti značajan sekundaran izvor povijesnih podataka.

Ključne riječi: politika, propaganda, plakat, 20. stoljeće, arhivi

1 Dalje u tekstu HMDCCR.

Uvod

Političke plakate čuvaju i sakupljaju različite ustanove iz područja kulture. Među njima su i arhivi kojima je glavna zadaća čuvanje, obrada i osiguravanje korištenja arhivskog gradiva. Plakat pripada specifičnoj vrsti tiskanog i slikovnog gradiva za koje ne možemo reći da je tipično arhivsko jer je to vrsta tiskovine koju nalazimo u fundusima građe knjižnica i muzeja. U arhivima se najčešće nalazi u cjelinama posebno oblikovanih zbirki. Propaganda je širok pojam, ali njen kontekst se često veže za područje politologije. Interdisciplinarnim pristupom s politološkog, povijesnog i arhivističkog stajališta htjeli smo pokazati kako je propaganda preko plakata kao najrasprostranjenijeg medija djelovala na stajališta i javno mnijenje te na cjelokupno društvo i njegovo ponašanje. Politički plakat je izrazito zanimljiva arhivalija koja svojom jednostavnošću i vizualnom atraktivnošću otkriva mnogo, a ne koristi se u mjeri u kojoj zaslužuje jer spada u sekundarne izvore. Državni arhivi u Slavonskom Brodu i Gospiću osnovani su u vremenskom razmaku od punih 40 godina, a formiraju zbirke plakata u razmaku od gotovo pola stoljeća. Zbirke im se razlikuju po svom opusu i broju političkih plakata, ali imaju puno sličnosti. Sadržavaju tematski istovrsne plakate iz istih razdoblja, a sudbina stanovništva njihovih područja je povijesno isprepletana i političko-sociološki povezana (ratne okolnosti, politička uređenja, migracija i kolonizacija ličkog stanovništva u Slavoniju i sl.). Usporedbom rada ovih dvaju arhiva, htjeli smo pokazati kakva je zastupljenost, stupanj obrađenosti i korištenja političkih plakata. Kako bi minimalizirali pristranosti u odabiru, prikazane plakate smo odabrali nasumično iz grupa vizualno najatraktivnijih pri tom vodeći računa da se pokriju različita politička stajališta i državna uređenja u kojima su nastajali. Htjeli smo se dotaknuti i regionalne političke povijesti te smo za opis plakata iz 1990-ih odabrali one koji imaju značaj za područja nadležnosti broskog i gospićkog arhiva. Nadamo se da će ovaj rad doprinijeti većoj zainteresiranosti korisnika za ovu specifičnu vrstu arhivalije, ali i promociji cjelokupne arhivske djelatnosti koja je gotovo uvijek u uskoj korelaciji s drugim znanostima.

O pojavnosti političke propagande i plakata u prvoj polovici 20. stoljeća

Pojmovi politička propaganda i plakat

Riječ propaganda dolazi od latinske riječi *propagare* što znači rasprostraniti, a svoje korijene vuče još iz 17. stoljeća kada je u okviru papinske kurije u Rimu utemeljena Kongregacija za širenje katoličke vjere² (Skoko, 2004). Propaganda je „organizirano širenje usmenim ili pismenim putem (političkih, privrednih, vjerskih, poslovnih, umjetničkih itd.) ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva“.³

Kada je riječ o političkoj propagandi, dva su temeljna cilja njenih poruka: slanje negativne slike o protivniku i nastojanje da se ojača kohezija vlastite grupe. Postizanje navedenih ciljeva osobito je važno u periodu priprema za sukob ili za određeni oblik sučeljavanja (npr. politički izbori, referendum i sl.) kada je propaganda temeljno sredstvo tzv. „psihološkog rata“. Dok su se kroz povijest za propagandu prvenstveno koristili tiskani mediji poput plakata, letaka, knjiga, stripova i povijesnih pregleda, od 1950-ih godina njeni primarni mediji postali su televizija⁴ i radio. Danas su glavni izvori propagandnih poruka društvene mreže (Löw, 2017).

Edward Bernays⁵ je definirao propagandu kao „izvršnu ruku nevidljive vlade“ (Buble, 2013: 3).

Prema Šiberu propaganda je „namjerno i plansko djelovanje na mijenjanje i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određeni način ponašanja“ (Šiber, 1992: 6). Prema stupnju istinitosti razlikujemo tzv. bijelu, sivu i crnu propagandu. „Crna propaganda koristi sva moguća sredstva da ostvari svoj cilj, dok se bijela propaganda koristi tzv. „ušminkanom istinom“. Siva je negdje između ta dva pojma.“ (Skoko, 2004: 80).

U političkoj propagandi koriste se različite tehnike kako bi se opravdao politički makijavelizam u kojem cilj opravdava sredstvo. Tako se za propagandu najčešće koriste psihološki efekti emocija kroz tehniku izazivanja straha bilo od po-

2 Naime, u Rimu je 1626. započela s djelovanjem „Sacra congregatio Christiano nomini propaganda“ kojoj je bila svrha „širenje katolicizma i reguliranje crkvenih odnosa u nekatoličkim zemljama“ (Skoko, 2004: 78).

3 https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=dl5mWhk%3D (13. 02. 2024.)

4 Medij koji zvučnom i pokretnom slikom prenosi propagandu kroz vijesti, filmove, crtane filmove, emisije, reklame.

5 Osnivač Instituta za propagandu i jedan od pionira analize propagande.

litičkog protivnika ili od posljedica nepodržavanja promovirane politike. Koristi se i tehnika poticanja mase da se podrži ono što podržava većina ljudi, tehnika uvjeravanja da postoje samo dvije mogućnosti za izbor, tehnika obraćanja prosječnom i običnom čovjeku jednostavnim porukama sa zamjenicom „ti“ i davanjem primjera iz osobnog života političkog lika s kojima se prosječan čovjek može poistovjetiti. Česta je i tehnika dehumanizacije političkih protivnika oduzimanjem njihovih ljudskih osobina čime se nastoji primatelja propagandne poruke moralno distancirati od protivnika (Löw, 2017).

Efikasno sredstvo propagande je plakat kao masovni medij vizualne komunikacije. Kao medij i prenositelj poruka pojavljuje se u Europi u 19. stoljeću. Uvjetovan je razvojem tiskarske tehnologije odnosno litografske tiskarske tehnike te potrebom za modernim oglašavanjem u javnom prostoru. Premda su se u to vrijeme tiskale i novine, a početkom 20. stoljeća pojavio se i radio kao novi medij, plakat je kao moćno propagandno sredstvo ipak zadržao prednost. Bio je dostupniji, mogao se postaviti na frekventna mjesta kao što su gradski trgovi, tržnice i kolodvori, a imao je i svoju vizualnu moć jer „slika govori 1000 riječi“. Svojim vizualnim efektom i porukom mogao je doprijeti do velikog broja ljudi, bili oni pismeni ili ne.

Riječ plakat⁶ je etimološki usvojena iz njemačkog jezika, a razvila se iz nizozemske riječi *plakkaat* što znači lijepiti te označava oglas, objavu koji je javno dostupan svima (Hrvatska enciklopedija, 2021).⁷ Prema istoj enciklopediji plakat je oblik vizualne komunikacije, slikovno-tekstualna obavijest izložena na javnim mjestima. Postoji još mnoštvo definicija plakata od različitih autora kroz 20. stoljeće, a neki kao opći pojam poistovjećuju plakat, poster i letak. Osim što se plakat smatra plakatom isključivo onda kada je pričvršćen na postojeću površinu i kada je pri tom javno izložen, bitna karakteristika plakata je masovna proizvodnja (Mikulecki, 2016).

Informiranje plakatom počinje u prvoj polovici 20. stoljeća. Osim plakata, samo su ilustrirani tjednici i druga glasila mogli ponuditi vizualno kvalitetnu informaciju. Plakate možemo prema svrsi podijeliti na one koji nas informiraju o različitim kulturnim i sportskim manifestacijama, plakate koji imaju svrhu tu-

6 plakat (njem. *Plakat* < niz. *plakkaat* < franc. *placard*)

7 Jedna od drugih tvrdnji glasi: Riječ plakat porijeklom je iz engleskog jezika. „Dolazi od riječi poster – nešto što je prilijepljeno ili postavljeno (eng. *posted up*) na stup. Njemačka riječ *Anschlag* (Anšlag) i francuska riječ *Affiche* (Afiš), ukazuju na ‘priljepljivanje’ odnosno ‘naljepljivanje’“ (Rabrenović, 2013: 73).

rističke ili komercijalne promidžbe te političke plakate kojima je svrha poziv na prosvjed, na izlazak na referendum ili izbore te promidžba političkih ideja i stavova uoči izbora ili tijekom političkih previranja.

Politički plakat je „svaki onaj plakat koji je nastao s određenim političkim zadatkom ili pod utjecajem političkog stava i koji nam prenosi političku poruku ili sugerira politički stav“ (Haramija, 1993: 43). „Svaki politički plakat može se svrstati u dvije osnovne vrste ovisno o njegovom odnosu prema političkom okružju. Tako može biti: 1. sredstvo ostvarivanja određenih političkih ciljeva i događaja ili sredstvo priopćavanja političkih odluka (proglasi, objave) te 2. posljedica političkih zbivanja odnosno sudionik političkih događaja, odraz duha ili političke misli vremena“ (Haramija, 1993: 44). Politički plakat svojom slikom želi dati određenu političku poruku. Neki analitičari političkih plakata tvrde da politički plakati služe samo za političku promidžbu. Razlika između političkih plakata vladajuće elite i oporbe je u tome što su oporbeni agresivniji, a plakati vladajućih mnogobrojniji. Plakat se u odnosu na ostale medije smatra „prvoklasnim sredstvom političke borbe“ (Haramija, 1993: 57).

Politička propaganda u Prvom i Drugom svjetskom ratu

Do Prvog svjetskog rata plakat je bio sredstvo informiranja, no tad postaje glavno sredstvo propagande. Tada su državne propagande bile prvi put dobro organizirane (Chomsky, 2002). Naime, Britanci su imali Biro za ratnu propagandu (War propaganda Bureau, od 1935. Ministarstvo informiranja) čije djelovanje je imalo za cilj uključenje SAD u rat. Kako je u kratkom roku trebalo pridobiti što više dobrovoljaca iz vremena Prvog svjetskog rata korišteni su isti prepoznatljiviji slogani i na početku Drugog svjetskog rata: *Your country needs you* i *Uncle Sam wants you*.⁸ Chomsky piše kako je Biro za ratnu propagandu bio opremljen za širenje propagande, uključujući i izmišljotine o okrutnosti njemačkih vojnika. Meta su im bili američki intelektualci na osnovanoj pretpostavci da su to ljudi koji su najlakovjerniji te će najvjerojatnije povjerovati propagandi i uspješno će ih se zavarati Autor dodaje kako je u SAD-u zatim počela djelovati „kopija“ tog ministarstva – Odbor za javne informacije, koji je imao zadatak natjerati narod uz pomoć propagande na „rodoljubnu histeriju“ (Chomsky, 2022). Propaganda je bila uspješna činjenicom da je Amerika za nekoliko mjeseci bila spremna za uključivanje u rat.

8 *Your country needs you* – jedan od slogana za regrutaciju u Velikoj Britaniji tijekom Prvog svjetskog rata. *Uncle Sam – I want you* slogan je s plakata za regrutaciju u Sjedinjenim Američkim Državama nakon ulaska u rat 1917.

Chomsky dodaje kako je britanskim i američkim propagandnim sustavom bio zadivljen Adolf Hitler koji je kasnije u knjizi *Mein Kampf* ustvrdio kako je Njemačka izgubila Prvi svjetski rat jer je izgubila bitku u propagandi. Već je tad najavio kako će sljedeći put imati vlastiti sustav propagande, što je i ostvareno tijekom Drugog svjetskog rata.

U Drugom svjetskom ratu propaganda je postala moćno oružje. Politički plakat je bio jedno od njenih najmoćnijih sredstava. Preko plakata su se promovirala različita politička uvjerenja pri čemu se često omalovažavalo protivničku stranu. Sukobljene strane koristile su usluge likovnih umjetnika i grafičkih dizajnera koji su svojim plakatima veličali vođe i ideje te pri tome snažno psihološki utjecali na emocije svojih protivnika. Adolf Hitler je teze o propagandi naveo u spomenutom djelu *Mein Kampf* u kojemu navodi kako je temeljan princip uspješne propagande ograničiti se na malo i to stalno ponavljati. Osnovni uvjet uspjeha je ustrajnost. Metode po njegovim tezama možemo povezati s izrekom da „nekoliko puta izgovorena laž postaje istina“ (Makaš, 2021). U Trećem Reichu na čelu Ministarstva propagande – Propagandaministerium (PROMI) bio je Joseph Goebbels koji je od Ministarstva unutarnjih poslova preuzeo kontrolu radija, filma, tiska, kazališta te državnih proslava i praznika, a od Ministarstva vanjskih poslova kontrolu nad inozemnom propagandom. „Nacistička propaganda je pokazala koliko instrumenti manipulacije mogu utjecati na javno mnijenje.“ (Mataija, 2014: 24). Sama se Goebbelsova propaganda temeljila na omalovažavanju (osobito Židova, Slavena i boljševika) te na potrebi uništenja drugih naroda.

Politička propaganda u NDH

Ustaška vlast uspostavljena je „po uzoru na fašističku Italiju i nacističku Njemačku“, a prema tome je oblikovana i politička propaganda ili prema samom Paveliću „promičba“ koja je prenosila ustaške ideološke postavke o čistokrvnom hrvatstvu i domoljublju (Labus, 2011: 215). Državni izvještajni i promičbeni ured (DIPU), a od 1942. godine Glavno ravnateljstvo za promičbu određivalo je tiskanje političkih plakata koji su objavljivani u velikim nakladama. Značajan broj plakata u NDH bio je proizvod njemačke vojne promidžbe. Plakati su bili vrlo atraktivni, tiskani višebojno u tehnici litografije, jezično i sadržajno prilagođeni za hrvatsko područje. Veličali su hrvatstvo i domoljublje, a ocrnjivali su neprijatelje hrvatskog naroda i države, po čemu se u prvim mjesecima postojanja NDH, uvelike izdvajala upravo protužidovska promidžba (Mikulecki, 2016). Sadržajne poruke ustaškog plakata bile su jasno definirane. Tako se veći broj ovih plakata odnosi na veličanje

reda i poretka te iznimnu ulogu poglavnika i države. Istodobno se razvija i vrlo agresivna antipropaganda protiv boljševizma i komunizma.

Politička propaganda narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije

U ratnom razdoblju Tito je posebno naglašavao značaj propagande koja je bila i ključ uspjeha narodnooslobodilačkog pokreta. Propaganda je bila osnovni alat za pridobivanje podrške javnosti. Ona je trebala motivirati narod za borbu, a s druge strane upoznati svjetsku javnost sa stanjem u Jugoslaviji. Iako je narodnooslobodilački pokret imao svoj tisak, druga strana je zbog bolje tehničke opremljenosti i zbog jačih radio stanica, širila negativne vijesti o partizanima koje su im štetile. Vodeću ulogu u djelovanju imala je KPH, a partizanskom informacijskom službom upravljalo je Odjeljenje za agitaciju i propagandu KPJ (Agitprop) putem mreže ispostava u cijeloj zemlji (Bratanić, Ražnjević, 2016). Na području pod nadzorom snaga NOP-a slobodno su se mogli lijepiti plakati, a korišteni su i letci te usmena propaganda putem sastanaka (osobito na području koje nije bilo pod NOP). Moto partizana bio je bratstvo i jedinstvo u borbi protiv fašista. Njemačka vojska je označavana kao agresorska i zločinačka banda, a pripadnici vojske NDH kao zavedeni ili prisilno mobilizirani.

„Manje je poznato da su zbog ideoloških predrasuda morfološke karakteristike partizanskog plakata bile slobodnije i raznolikije nego iste karakteristike ustaškog ili socrealističkog plakata. Iako su u tom ratnom metežu agitpropovske komisije jasno određivale kakav plakat mora biti i što se njime mora postići, ipak je zbog prilične nesređenosti i važnijih političkih zadataka bilo mogućnosti artikulirati vlastiti likovni izraz.“ (Pavičić, 1991: 63).

Osvrt na Zbirke plakata i političke plakate u arhivima u Hrvatskoj

Prema podacima iz Pregleda arhivskih fondova i zbirki iz 2006. godine plakate je u svojim zbirka imalo samo 8 državnih arhiva. Tadašnje su zbirke bile oblikovane različito. Opće Zbirke plakata imali su splitski i varaždinski arhiv pod signaturama HR-DAST-196. i HR-DAVŽ-1007. Oblik zbirnih zbirki u kojima su bili udruženi plakati s drugim tiskovinama nalazimo u bjelovarskom, pazinskom, riječkom i brodskom arhivu pod signaturama i nazivima HR-DABJ- 292. Zbirka

letaka i plakata, HR-DAPA-799. Zbirka plakata i drugih tiskovina, HR-DARI-278. Zbirka okružnica, oglasa, plakata i letaka, HR-DASB-348. Zbirka plakata, letaka i sitnog tiska Slavonski Brod. Vinkovački i petrinjski arhiv su tada imali formirane opće zbirke oblikovane po mjesnoj odrednici npr. HR-DAOS-1039. Zbirka plakata Vinkovci, HR-DASK-721. Zbirka plakata Petrinja. Po provenijenciji stvaratelja hvarska podružnica splitskog državnog arhiva imala je formiranu zbirku HR-DAST-DH-59. Plakati Muzeja hvarske baštine. Od izdavanja i objave pregleda prošlo je 18 godina i može se reći da se puno toga promijenilo te je riječ o zastarjelim podacima. Tako npr. gospički arhiv tada nije imao formiranu zbirku plakata, a brodska je zbirka u međuvremenu promijenila naziv u Zbirka plakata. Nadalje, primjera radi Državni arhiv u Zagrebu u svojem Vodiču iz 2008. prikazuje plakate kao seriju HR-DAZG-872.1. Zbirke tiskovina.⁹ Kako bi saznali okviran prosjek zastupljenosti Zbirki plakata i političkih plakata u hrvatskim arhivskim ustanovama proveli smo kratku anonimnu anketu kojom je obuhvaćeno 19 državnih arhiva RH i HMDCDR (javna znanstvena ustanova i specijalizirani arhiv za arhivsko i dokumentarno gradivo nastalo u Domovinskom ratu i vezano za Domovinski rat). Kao što je čest slučaj kod neobvezujućeg anketiranja, sve ustanove nisu odgovorile na anketu. Od 20 anketiranih ustanova, odgovorilo je njih 13. U nastavku donosimo pitanja i odgovore iz ankete te grafički prikaz dobivenih odgovora:

1. Posjeduje li vaša ustanova Zbirku plakata ili plakate u sastavu nekog drugog fonda ili zbirke?

Odgovori: DA 92.3 % NE 7.7 %

2. Posjeduje li vaša ustanova političke plakate (predizborne plakate, pozive na učlanjenje ili skupove političkih stranaka i organizacija, izlazak na izbore i referendume i sl.)?

Odgovori: DA 84.6 % NE 15.4 %

3. Posjeduje li vaša ustanova plakate iz razdoblja 1918.-1941. godine?

Odgovori: DA 76.9 % NE 23.1 %

Posjeduje li vaša ustanova plakate iz razdoblja 1941.-1945. (NOB, NDH, okupacijske vlasti)?

Odgovori: DA 53.8 % NE 46.2 %

9 www.dazg.hr/vodic/site/article/hr-dazg-872-zbirka-tiskovina (21. 11. 2023.)

Posjeduje li vaša ustanova plakate iz razdoblja 1945.-1990.?

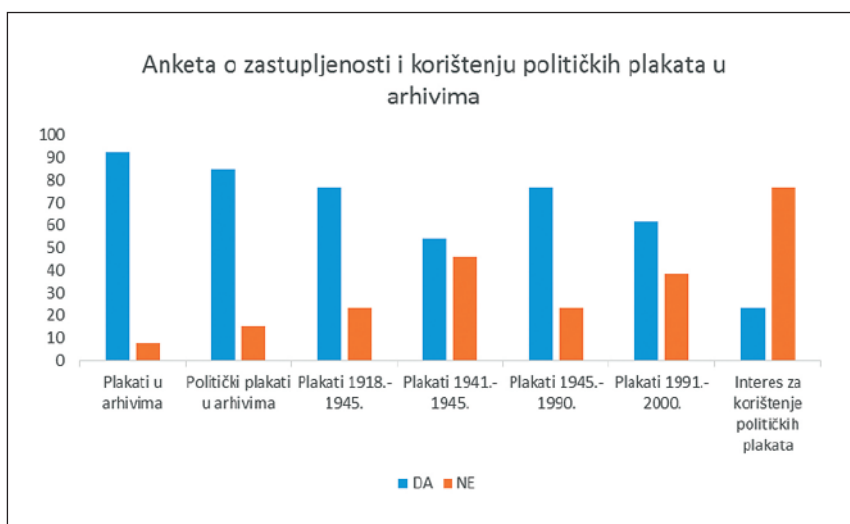
Odgovori: DA 76.9 % NE 23.1 %

Posjeduje li vaša ustanova plakate iz razdoblja 1991.-2000.?

Odgovori: DA 61.5 % NE 38.5 %

4. Postoji li iskazan interes od strane istraživača za proučavanje političkih plakata (odgovaraju ustanove koje posjeduju političke plakate)?

Odgovori: DA 23,1 % NE 76.9 %

Iz provedene ankete i prikazanog grafikona možemo zaključiti kako većina ustanova koje su odgovorile na anketu posjeduje Zbirku plakata ili plakate u sastavu nekog drugog fonda ili zbirke. Također većina njih posjeduje političke plakate i plakate iz raznih vremenskih razdoblja. Najzanimljiviji je podatak da kod većine ustanova nije iskazan interes od strane istraživača za proučavanje političkih plakata odnosno za njihovo korištenje.

Vezano za prikazani osvrt potrebno je istaknuti činjenicu da državni arhivi u Hrvatskoj nisu za ovu vrstu gradiva donijeli zajedničke smjernice vezane uz preuzimanja u arhive. Prikupljanje plakata u arhivima uglavnom se temelji na pojedinačnim procjenama i svijesti pojedinaca što u današnje doba hiperprodukcije istih nije mali problem.

Zbirka plakata i politička propaganda 20. stoljeća kroz plakate Državnog arhiva u Slavonskom Brodu

Povijest prikupljanja plakata u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu

U brodskom arhivu plakati se prikupljaju od 1959. godine, a danas čine većinu u Zbirci plakata koja sadrži 8244 primjerka različite tematike. Nažalost, službenih zapisa u knjizi primljenog gradiva nemamo prije 2006. godine, ali pouzdano se zna kako je brodska tiskara „Plamen“ nakon tiskanja arhivu slala po nekoliko primjeraka plakata kako bi ih se sačuvalo. Mnogi plakati pronađeni su u spisima Gradskog poglavarstva ili drugih fondova. Dio plakata je dospio u arhiv ugovorom o darivanju uz ostale vrste gradiva kao dio pojedinih osobnih fondova. Prilikom rada na izložbi o brodskim kinematografima 2010. Zbirka je obogaćena novim filmskim plakatima. Povremeno neki od prijatelja arhiva daruju pojedinačne političke plakate vezane za izbore ili neki glazbeni događaj.

Obrada, čuvanje, zaštita i korištenje političkih plakata u brodskom arhivu

HR-DASB-348. Zbirka plakata obrađivana je u razdoblju od 2006. do danas. Podijeljena je na 19 tematskih serija unutar kojih se nalaze podserije. Serija Politički plakati broji 729 naslova, a podijeljena je u 7 podserija: 1. Izborni plakati (448 naslova), 2. Prilike u SHS (12), 3. Ratne prilike (70),¹⁰ 4. Pobjeda socijalizma (24), 5. Politička okupljanja: zborovi naroda, proglosti, organizacije žena, pionira (46), 6. Narodni odbori i samodoprinos i 7. Parole – socijalistički slogani (78).

Najbrojniju podseriju od 448 naslova čine Izborni plakati. Među njima su najbrojniji plakati Hrvatske demokratske zajednice s čak 53 komada. Plakati su opisani na temelju Opće međunarodne norme za opis arhivskog gradiva ISAD(G), no dodana im je i signatura u obliku broja Univerzalne decimalne klasifikacije (UDK)¹¹ jer su plakati svrstani po tematici. Inventar zbirke je otvoren za nadopunjavanje opisa. Ponajprije se plakat smješta u strukturu Zbirke. Arhivist odlučuje koje će mjesto pla-

10 Odnosi se na ratne prilike, najviše tijekom 2. svjetskog rata.

11 Univerzalna decimalna klasifikacija (UDK), opća knjižnična klasifikacija, jedna od najčešće upotrebljivanih u Europi, u širokoj primjeni i u Hrvatskoj. Nastala je razradbom i proširenjem Decimalne klasifikacije M. Deweya za potrebe Međunarodnoga bibliografskog instituta u Bruxellesu (poslije → FID). UDK dijeli sveukupno ljudsko znanje na deset razreda, označenih brojkama od 0 do 9. Svaki se razred dijeli na deset podrazreda, koji se opet označuju brojkama od 0 do 9. Daljnjom je razradbom moguće izraziti sve specifične pojmove.

kat dobiti u samoj zbirci, ovisi o cjelini (seriji, podseriji) zbirke. Opis plakata u broskom arhivu sadrži obvezne elemente (identifikacijsku oznaku (signaturu), naslov, vrijeme nastanka, količinu jedinice opisa). Opis također sadrži i neke druge elemente koji su izborni, ali korisni. Tako su dodani sljedeći elementi: inventarni broj, sadržaj te podatci o npr. autoru i izdavaču plakata (korporativna tijela, fizičke osobe itd., zemljopisna imena, funkcije). Cijela Zbirka je upisana u Excel tablicu, a fizički se čuva u metalnim ladičarima u spremištu arhiva. Nažalost, pojedini primjerci plakata su oštećeni primljeni u arhiv, a neki su, zbog toga što su godinama bili zajedno s ostalim spisima u kutijama, savijeni. Dio triplikata je izlučen tijekom 2011. zbog pomanjkanja prostora. Od 2020. godine radi se selekcija digitaliziranog arhivskog gradiva i njegove pripreme u vidu računalne obrade i opisa metapodacima za objavu u Digitalnom arhivu na mrežnoj stranici Državnog arhiva u Slavonskom Brodu. Pojedine su serije prilikom digitalizacije spojene u jednu .pdf datoteku, napravljeno je optičko prepoznavanje teksta (OCR) .pdf datoteka koje omogućuje jednostavno pretraživanje sadržaja plakata pomoću ključnih riječi i pojmova nakon objave u Digitalnom arhivu. Do sada je digitalizirano 900 plakata. U okviru rada na projektu e-Kultura „Digitalizacija kulturne baštine“ digitalizirana je serija HR-DASB-348.8. Politika iz Zbirke plakata. Osim za projekt e-Kultura, dio je digitaliziranih plakata računalno obrađen za izložbu Politička propaganda kroz Zbirku plakata koja je javnosti predstavljena 2023. godine. Plakati se redovito koriste prilikom priređivanja izložbi te upoznavanja djece i mladih s arhivskim gradivom, a izložba kulturnih plakata *Kultura Broda kroz Zbirku plakata* čini stalni postav na zidovima stubišta i hodnika broskog arhiva.

Prikaz nekolicine političkih plakata broskog arhiva

Najstariji plakat u podseriji Izborni plakati datira iz 1924. godine i govori o izborima za gradske zastupnike, a tiskala ga je poznata brodska Tiskara Schulmann (HR-DASB-348.8.1., inv. br. 64). Sadržajno je to oglas kojeg izdaje gradski načelnik Bubić v.r. u kojem je naveden i broj predmeta, datum i predmet: izbor gradskih zastupnika. Navedeni su svi podatci o izborima koji su provedeni u nedjelju 22. lipnja 1924. Tekst donosi broj glasačkih mjesta, broj glasača te imena 13 izabranih gradskih zastupnika. Navedene su i upute u slučaju prigovora. Oglas je zanimljiv jer je među izabranima i krojački radnik Đuro Salaj¹². Oblikom je malog formata 31,5 × 22,5 cm na žutom blago oštećenom papiru.

12 „Salaj, Đuro, hrvatski političar (Valpovo, 10. IV. 1889. – Lovran, 20. V. 1958.). Isprva krojački radnik, potom sindikalni vođa. Od 1910. živio je u Slavonskom Brodu, gdje je organizirao radničke štrajkove 1911.–13. Bio je jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Jugoslavije

Među najstarijim političkim plakatima još su: *Kandidatska lista Socijalističke Partije Jugoslavije za izbor gradskih zastupnika u Brodu na dan 20. septembra 1925.* (HR-DASB-348. 8.1., inv. br. 292) i *Kandidatska lista za izborni okrug Županije Požeške iz 1925.* (HR-DASB-348. 8.1., inv. br. 293), koji su u formi proglašenja, manjeg formata 34 × 20,5 i 32,5 × 21 cm.

Najstariji sačuvan plakat vezan za kult ličnosti iz vremena Kraljevine Jugoslavije tiskala je u Brodu Tiskara J. Pečvarac 1929. godine (HR-DASB-348.8.2, inv. br. 1). To je zapravo proglas kojim se obraća građanima povodom 11 godina ujedinjenja u novu državu i proslave kraljevog rođendana. Na njemu nema nikakvih obilježja nacije ili države što je slučaj na kasnijim proglašenjima iz 1930-ih koji su bili obilježeni u lijevom kutu s tri boje jugoslavenske zastave (plavo, bijelo, crveno). Proglas je formata 63 × 47,5 cm.

U Zbirci plakata najzanimljiviji su ratni plakati iz razdoblja Drugog svjetskog rata, a posebno je zanimljiv plakat koji karikaturalno prikazuje Kralja, Mačeka, četnika Dražu Mihajlovića i Pavelića (HR-DASB-348. 8.3., inv. br. 28). Na žutoj pozadini plakata prikazan je kralj koji u pohabanom odijelu sjedi na zakrpanoj fotelji s krunom na glavi. Prilazi mu Pavelić koji nosi mačka na jastučiću, a uz kralja stoji osoba obučena u četničku uniformu. Zanimljivo je kako su na svakom liku dijelovi naglašeni crvenom bojom: kraljeva kruna, četničko oružje, mačkove noge – kandže i dio kape te Pavelićevo oružje. Tekst pisan crvenom bojom naveden u podnožju plakata glasi: *Pavelić: Dozvolite Veličanstvo, da Vam predam ovaj dar. On je u svoje vrijeme pomagao Vama, zatim je pomogao meni, a sad je spreman pomoći i meni i Vama.* Plakat nije datiran, dimenzije su mu 67,5 × 96,5 cm, a u potpisu je Olikprop¹³.

Zanimljivo je kako su prvi plakati koji su pozivali na izbore u proljeće 1945. pozivali građane i građanke, a ne drugove i drugarice. Tako Okružni odbor JNOF-e Brod izdaje *Proglas građanima i građankama oslobođenog grada Broda* u svezi izbora zakazanih za 21. 5. 1945. (HR-DASB-348. 8.1, inv. br. 13). Navedeno je kako će

(1919). God. 1920. bio je poslanik u Ustavotvornoj skupštini i gradski zastupnik Slavonskoga Broda. Pod optužbom da je sudjelovao u atentatu na regenta A. Karađorđevića, bio je 1921. osuđen na dvogodišnju zatvorsku kaznu. God. 1926. i 1928. bio je član Politbira Centralnog komiteta KPJ, a 1929.–30. sudjelovao je u radu Politbira u Beču. Otišao je potom u Rusiju, gdje je kao predstavnik Centralnog komiteta KPJ pri Kominterni 1941. sudjelovao na Prvom sveslavenskom mitingu u Moskvi, 1942. surađivao je na radiostanici Slobodna Jugoslavija, a 1943. bio je predsjednik Sveslavenskoga kongresa. Od 1945. do smrti bio je predsjednik Saveza sindikata Jugoslavije.“ (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/salaj-djuro> pristupljeno 29. 11. 2023.)

13 Nastavlja zadaću Agitpropa nakon 2. svjetskog rata.

prvi put u povijesti moći birati svi stariji od 18 godina, žene i muškarci, a na kraju se nalazi rečenica: *Svi antifašisti mogu birati i biti birani, bez obzira na narodnost, političku i vjersku pripadnost.* Ovaj plakat svjedoči i o tome da je Tiskara Vilima Buka još uvijek radila u proljeće 1945. Dimenzije plakata su 59,5 × 42 cm.

O provedbi izbora u uvjetima velike nepismenosti svjedoči plakat iz rujna 1945. godine s uputama: „*Nepismeni trebaju povesti sa sobom nekog u kog imaju puno povjerenje da taj mjesto njih stavi oznaku križića, za one za koje žele glasati*“ (HR-DASB-348. 8.1., inv. br. 16). Plakat je dimenzija 54,5 × 42 cm.

Nakon 1990. sačuvani su brojni stranački plakati. Među njima su najbrojniji plakati HDZ-a, stranke koja je pobijedila na prvim višestranačkim izborima. Kod većine stranačkih plakata ima zanimljivih slogana i tekstova dok vizualno nisu posebno zanimljivi niti kreativni. Izdvojit ćemo samo neke koji su tiskani posebno za brodsko područje. Takav je plakat HSP-a s kandidatom Marinkom Božićem prilikom kampanje za zastupnike u Saboru (HR-DASB-348. 8.1.6., inv. br. 26). Na tom plakatu se proziva prvog hrvatskog predsjednika: *Tuđmane, mislite na Brod, a ne na avion!!!* Tekst plakata je pisan velikim tiskanim slovima. Prevladavaju žuta i crvena slova, a riječi *brod* i *avion* su istaknute žutim slovima većeg formata u odnosu na ostale riječi. Ime i prezime zastupnika istaknuto je crnim slovima ispod kojega malim slovima piše zastupnik Slavonkog Broda, član HSP-a. HSP-ov grb¹⁴ nalazi se u desnom kutu plakata.

Za slavonsko područje osmišljeni su tekstovi koalicije stranaka HDS HSS: *Mi smo za mir zato moramo dobiti rat; Slavonijo ne saginji glavu, ti hraniš Hrvatsku* (HR-DASB-348. 8.1.6., inv. br. 12) te slogan koji je složen u rimi Slavonsko baranjske

Sl.1 HR-DASB-348.8.3., inv. br. 28

14 Sastoji se od hrvatskog pletera, bijelo crvenih kvadratića i kratice HSP u bijelom polju i jednog crnog polja.

Sl. 2 HR-DASB-189. Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu

nik razderane košulje koji drži hrvatsku ustašku, ali oštećenu zastavu, a u drugoj ruci pušku. Prikazan je iz profila s pogledom u daljinu, izgleda ponosno, iako u poluklečećem položaju. Iza njega se nazire crvena boja što podsjeća na eksploziju tijekom borbe, a iza zastave je vidljivo oštećeno stablo. U podnožju plakata velikim slovima natpis je *Rob nikada!*

Zanimljiv je niz plakata manjeg formata koji se odnose na Prvi svjetski rat i uzroke tadašnjeg. Tako je plakat s tekстом *Pogreške 1918. uzrok su ovom ratu* upečatljiv, ne samo zbog crvene boje koja se koristila za boju podloge i dio teksta, već što je godina 1918. prenaplašena veličinom. Plakat kojeg jasno potpisuje IGO 219 je upečatljiv zbog istaknutog hrvatskog grba (crvenih i bijelih kvadratića) koji je smješten u središtu oblikujući štit koji je ispred crnog lika kralja s pola bijelim, a pola plavičastim mačem u desnoj ruci. Iza lika kao da prosijava nježna plavičasta svjetlost, a iste boje u podnožju je tekst: *1941. – 10. IV. 1944. Borba. Nezavisnost. Cjelokupnost.*

Od simbola koji su se koristili na plakatima ustaške provenijencije najviše je zastupljeno slovo U, a često je korišten i simbol grba, šahovnice i pletera. Tijekom

hrvatske stranke: *Vaš glas Slavoniji i Baranji spas* (HR-DASB-348. 8.1.6., inv. br. 19).

Osim u Zbirci plakata politički plakat nalazimo i u fondu HR-DASB-189. Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu gdje se posebno ističu vizualno zanimljivi i kreativni ratni plakati koje je izdavala Promičba, ali i plakati koje je izdavao Agitprop. Kako fond još nije arhivistički do kraja obrađen, ni plakati nemaju svoj inventarni broj. Neke od poruka s plakata iz Centra su *Ustaška mladež temelj naše izgradnje*, *Ustaška mladež snaga države*, *Opasnost je otklonjena*. Na ovim plakatima su sitnim slovima istaknuta objašnjenja o tjeranju saveznika. Posebno je zanimljiv slikovni plakat na kojem je prikazan snažan mladić – voj-

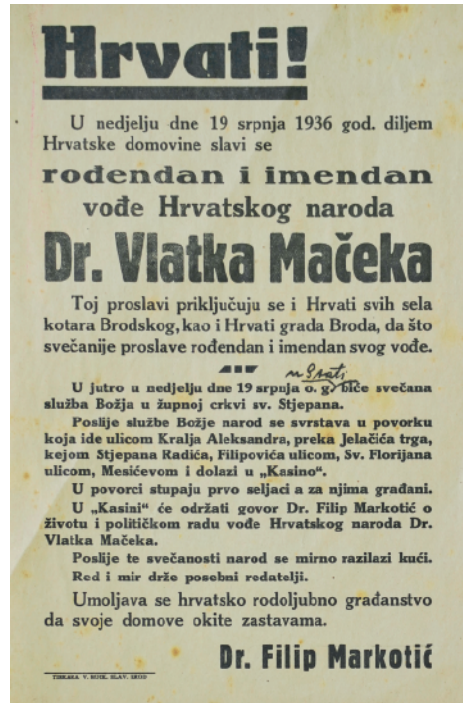
ratnog vremena počele su se tiskati i zidne novine¹⁵ koje su korištene za javno informiranje – tako na primjer o Teheranskoj konferenciji, ali se isto tako koriste za antipropagandu (protiv boljševizma, komunizma, Engleza itd.)

Manji plakati i letci obraćaju se partizanima kako bi ih pridobili, a građanima govore kako će *odmetnici, banditi i partizani biti svim sredstvima istrebljeni*. S druge strane partizanska propaganda njih naziva *koljačima*. Nekoliko je plakata i na njemačkom jeziku koji se obraćaju njemačkoj manjini Volksdeutscherima. Takav je plakat: *Jedes deutsche Kind in die deutsche Schule! (Svako njemačko dijete u njemačku školu!)*. Tekst je pisan velikim pisanim slovima crvene boje dok su ispod njega prikazani muškarac i dvoje djece u sivim neutralnim nijansama sa seoskim kućama u pozadini.

Kulturne i političke plakate nalazimo i u fondovima Gradske uprave kao što je fond HR-DASB-6 Gradsko poglavarstvo gdje su uz dokumente vezane za neki događaj pohranjeni i manji plakati na tu temu.

Brodске tiskare u službi političke propagande i tiska plakata tijekom 20. stoljeća

Među plakatima sačuvanim u brodskom arhivu najbrojniji su oni tiskani upravo u brodskim tiskarama. Iako nema sačuvanih plakata iz prve brodske tiskare J. B. Spitzera¹⁶ koja je u njegovom vlasništvu djelovala od 1879. do 1882., važno ju je

Sl. 3 HR-DASB-6. Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod, inv. br. 184

15 Zidne novine – serijska publikacija koja ima oblikovano zaglavlje, oznaku godišta, broj i datum izdanja. Izgledom su podsjećale na novine s ujednačenim omjerom slikovnih i tekstualnih elemenata. Tek od 1943. godine Hrvatske zidne novine počele su načinom tiska sve više nalikovati plakatima, tiskane tehnikom litografije, često u boji i s više fotografija koje su najčešće bile fotomontaže.

16 Knjižar iz Vinkovaca J. B. Spitzer 1879. dobiva od Krajiške zemaljske upravne oblasti u Zagrebu dozvolu da otvori prvu tiskaru u Slavanskom Brodu. U njoj zapošljava tiskara Heinricha

spomenuti zbog toga jer ju je kupio Heinrich Schulmann. Kad je J. B. Spitzer napustio Brod Schulmann je uputio molbu Gradskom poglavarstvu u Brodu koje ju je u siječnju 1883. prosljedilo Zemaljskoj vladi s preporukom da je tiskara od općeg interesa za grad Brod. U molbi je navedeno kako je Schulmann radio u Spitzerovoj tiskari kao poslovođa te je od prijašnjeg vlasnika kupio tiskaru u kojoj želi nastaviti s radom. Tiskara je bila vrlo uspješna, a o trudu samog vlasnika govori i podatak kako je „sudjelovao na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine gdje je bio među tri tiskara iz Slavonije (preostala dva su bila iz Osijeka)“ (Nedić, 1984: 14). Poslovanje tiskare je uključivalo izradu tiskanica, brošura, plakata, malobrojnih knjiga, novina, izvještaja, pravilnika i ostalih materijala brojnih brodskih društava. U njoj su tiskane i *Uspomene na stari Brod II. i III.* Ignjata Alojzija Brlića 1885. godine. Unatoč konkurenciji drugih tiskara tijekom 1920-ih godina Tiskara H. Schulmanna je uspješno djelovala, a kao najdugovječnija u gradu poslovala je do 1942. Po broju zaposlenih i tehnološkoj opremljenosti bila je među najjačima u Slavoniji početkom 20. stoljeća. Nalazila se u središtu grada u Mesićevoj ulici. Nakon osnutka NDH proglase i političke plakate tiskala je Tiskara H. Schulmanna, ali do sredine 1942. Schulmannova tiskara je prestala s radom, a kasnije je i oštećena u savezničkom bombardiranju grada. Tiskara je poslovala pod istim imenom, ali ju je od 1928. sve do proljeća 1942. vodila njegova udovica Katarina sa zetom Josipom Weissom. „Teška sudbina Židova nije zaobišla ni njihovu obitelj. Katarina je skončala u jednom od logora, zet Josip Weiss ubijen je u logoru Jasenovac, a njegova supruga u logoru Đakovo“. (Schwendemann, 2011: 72).

Tijekom 1920-ih i 30-ih godina djelovale su i tiskare Dušana Zdravkovića („otvorena najvjerojatnije još 1906“) (Nedić, 1984: 19), Tiskara Vilima Buka, Tiskara Josipa Pečvarca te tiskara Branka Cvjetkovića „Posavska štampa“. Zdravković je ostao poznatiji kao vlasnik knjižare i knjigovežnice s brodskim razglednicama, dok je njegova tiskara djelovala do 1926. godine kada ju prodaje Josipu Pečvarcu. U Registru III. Zanatske komore Slavonski Brod se navodi kako knjigotiskara Josipa Pečvarca smještena u Starčevićевой ulici br. 1 počinje s radom 1926. Ona je redovito tiskala osim tiskanica i brošura i plakate za filmove. Iste godine počinje s radom i Tiskara Vilim Buck čiji vlasnik se tad doselio iz Osijeka (Nedić, 1984). Tiskara je u početku djelovala na Jelačićevom trgu br. 5, središnjem brodskom trgu, a od 1937. preselila se u glavnu brodsku ulicu, današnju Ulicu

Schulmanna koji je vodio poslovanje u tiskari. Ta prva tiskara je tiskala i „Pravila pjevačkog društva Davor“ (prema Nedić, Milenko. Tiskarstvo u Slavonskom Brodu).

Petra Krešimira IV. Tada se i proširila te je imala i zasebne zgrade za skladišta papira, slagaru i urede. Tiskara Vilim Buk je imala najistaknutije mjesto među onima koji su tiskali plakate jer je Vilim bio dizajner kvalitetnih plakata. Njegova tiskara je tijekom 1930-ih tiskala proslavu rođendana Vladka Mačeka, ali i proslave kralja Petra, zatim 1940. Zrinsko-frankopansku komemoraciju, a nakon uspostave NDH tiskala je i plakat s programom proslave za prvu godišnjicu NDH. Krajem rata iz te tiskare izlazi i tisak komunističkog sadržaja. Tiskara Branka Cvjetkovića „Posavska štampa“ je brodska tiskara o kojoj najmanje znamo i koja je najkraće djelovala. Rad te tiskare je vezan za tiskanje lista „Posavska štampa“ čiji je vlasnik i izdavač bio sam Cvjetković. Nakon Drugog svjetskog rata od privatnih tiskara opstala je i to kratko vrijeme jedino Tiskara Josipa Pečvarca. Tijekom 1945. i 1946. kratko je djelovala tiskara Propagandnog odjela (Okružnog) JNOF Brod koja je tada tiskala najviše brodskih plakata. Godine 1946. nacionalizira se Bukova tiskara, a njega osuđuju na tri godine zatvora i godinu dana gubljenja građanskih prava. U prostoru njegove tiskare se osniva Tiskarsko poduzeće „Plamen“ u koje ga nakon povratka iz zatvora prvo nisu ni pustili, da bi poslije bio zaposlen prvo kao slagar, a kasnije kao tehnički poslovođa. Tiskarsko poduzeće „Plamen“ bilo je najdugovječnija tiskara s najviše izdanja plakata. Tijekom 1980-ih godina su osnovane i druge tiskare u gradu.

Zbirka plakata i politička propaganda 20. stoljeća kroz plakate Državnog arhiva u Gospiću

Povijest prikupljanja plakata u Državnom arhivu u Gospiću

Za razliku od broskog arhiva koji ima tradiciju sakupljanja plakata od 1959. godine, Državni arhiv u Gospiću nema sustavnu praksu njihovog prikupljanja. Moglo bi se reći da je započeo sakupljati plakate 2001. godine kada je u suradnji s Muzejom Like u Gospiću organizirao izložbu *Politički plakat u Hrvatskoj (1916.-1946.)* povodom Tjedna arhiva. Tada je gospićki arhiv bio najmlađi arhiv u Hrvatskoj¹⁷ i u fazi rješavanja smještajnih uvjeta. Smještajni kapaciteti i oprema za odlaganje arhivskog gradiva (objekt, kompaktusi i regali, ladičari itd.) još nisu bili sasvim osigurani, pa je izložba realizirana u galeriji Muzeja. Autori izložbe su bili djelatnici Arhiva, a za postav izložbe su osim jednog autora bili zaduženi muzejski djelatnici. Tu je započela suradnja arhivskih i muzejskih djelatnika oko sakupljanja

¹⁷ Osnovan u rujnu 1999., a započeo s radom u ožujku 2000. godine.

Sl. 4. HR-DAGS-179. red. br. 62.

plakata. Arhiv je formirao Zbirku plakata tek krajem 2006. godine od reprodukcijskog materijala prikupljenog iz drugih ustanova za potrebe navedene izložbe, ali i od plakata koje je tada arhivist i ravnatelj Arhiva prikupljao uoči predizborne kampanje za lokalne izbore 2001. godine. Kako političke stranke i drugi stvaratelji plakata nisu bili dužni predavati u arhiv dokumentarno i arhivsko gradivo mlađe od 30 godina u fizičkom obliku, prikupljanje plakata u gospićkom arhivu je prepušteno isključivo svijesti i osobnom angažmanu njegovih djelatnika. Stoga nema akvizicijskog i primopredajnog ulaza novijih plakata u arhiv, već ih po osobnoj dobroj volji sakupljaju pojedini arhivisti u suradnji s muzejskim djelatnicima i

drugim osviještenim građanima u cilju očuvanja lokalne i regionalne povijesti. Većina prikupljenih plakata je krajem 2022. godine ugrubo razvrstana u 10 cjelina te tako pripremljena za pripajanje Zbirci. Među njima ima političkih plakata razvrstanih u privremenu cjelinu prinova signature i naziva HR-DAGS-179.10. Politički plakati. S obzirom na mali broj sakupljenih plakata pokušali smo saznati ima li političkih plakata s područja teritorijalne nadležnosti gospićkog arhiva u drugim arhivima. Političkih plakata s područja Like i karlovaškog primorja nema u Državnom arhivu u Karlovcu¹⁸ koji je djelomični prednik gospićkog arhiva, dok se u HMDCDR nalaze plakati u digitalnom i fizičkom (konvencionalnom) obliku s političkom porukom hrvatske i srpske provenijencije iz razdoblja Domovinskog rata ili neposredno nakon njega. Riječ je uglavnom o plakatima koji su se koristili na širem području okupiranog teritorija npr. plakati na ćirilici koji pozivaju na referendum srpskog naroda ličkih i drugih općina 12. 05. 1991., plakat SDS-a Knin na kojem se poziva srpski narod da „prisustvuje Srpskom saboru u Srbu, u

18 Prema e-odgovorima Državnog arhiva u Karlovcu od 25. 10. 2023. i 30. 10. 2023. na tražene informacije upitom L. Prpić. Državni arhiv u Karlovcu je bio nadležan arhiv za navedeno područje u razdoblju od 1960. do 1999.

Lici 25. 07. 1991.“ uz najavu govora dr. Jovana Raškovića,¹⁹ plakati 9. gardijske brigade „VUKOVI“ iz Gospića kojim pozivaju zainteresirane da im se priključe i sl.²⁰

Obrada, čuvanje, zaštita i korištenje političkih plakata u gospićkom arhivu

U gospićkom arhivu plakati se uglavnom nalaze u cjelini HR-DAGS-179. Zbirke plakata. Izuzetak su najstariji plakat u Arhivu – Proglas tj. povelja o oprostima (indulgencija) pape Lava 13. iz 1899. godine²¹ i nedatirani dvostrani letak Srpske radikalne stranke²² s likom Vojislava Šešelja i opširnijim ćirilničnim tekstom, izbornim parolama²³ i grbom koji se nalaze u Zbirci arhivalija identifikacijske oznake HR-DAGS-206., a koji će se nakon obrade i sređivanja objediniti i pripojiti Zbirci plakata. Prvo sređivanje plakata i oblikovanje zbirke realizirano je krajem 2006. godine neposredno nakon objave i tiskanja Arhivskog pregleda fondova i zbirki RH. Tada su analitički opisani plakati u obliku inventarnog popisa. Inventarizirano je ukupno 115 plakata podijeljenih u pet tematskih cjelina po vremenskim razdobljima. Cjeline navedene u inventaru iz 2006. su: Državni arhivi (2000.-2003.), Ličko-senjska županija (1983.-2006.), Predizborni plakati (cca 1918.-1945.), Predizborni plakati (cca 1990.-2000.), Ličko-senjska županija 2 (2002.-2006.). Arhivske jedinice su opisane komadno po tekućem rednom broju. I duplikati i triplikati imaju redni broj redan nizom. Cjelinama nisu dodjeljivane brojčane signature. Plakati su obrađivani sukladno tadašnjoj praksi većine arhiva temeljenoj na starijim priručnicima iz arhivistike. Za unos podataka korištena je Excel tablica u koju su uvršteni sljedeći elementi opisa: redni broj, signatura (zbirke), naziv (plakata), podnaslov (koji pobliže označava plakat), autorska oznaka, datum, format, napomena. Tada je obrađeno i

19 Ovaj plakat je u digitalnom obliku i dolazi od Općinskog odbora SDS-a Petrinja.

20 Prema odgovoru HMDCDR na e-upit L. Prpić od 6. 11. 2023. (HMDCDR, Kl:612-03/23-06/77, Ur.br:568-04/01-2 od 15. 11. 2023.). Napomena: u knjizi *Hrvatski ratni plakat 1991.-1995.* (suizdavaštvo HMDCDR) opisani su i ilustrativno prikazani plakati na kojima je prikazana razrušena unutrašnjost i vanjski dio crkve sv. Antuna u Ličkom Novom koju su uništili srpski pobunjenici i JNA te plakat br. 97-9. gardijske brigade „VUKOVI“ iz 1993. „PRIMUS INTER PARES“.

21 Pisana na latinskom jeziku i u kojoj Papa daje milost oprosta tj. otpuštanja vremenite kazne za grijeh vjernika.

22 Srpska radikalna stranka je osnovana početkom 1991. godine i imala je značajan utjecaj na srpsko stanovništvo u RSK. Radikali su još od 1991. bili uključeni u rat u Hrvatskoj slanjem dobrovoljaca koji su se borili na strani pobunjenih Srba iz SAO Krajine, kasnije RSK. Letak je nastao tijekom Šešeljevog propagandnog djelovanja i provođenja velikosrpske ideologije u pokušaju stvaranja Velike Srbije, a raspačavao se vjerojatno na mitinzima uoči srpskih izbora na okupiranom dijelu Like tijekom Domovinskog rata (RSK).

23 „Srbija je večna dok su joj deca verna! Vojvodu za kneza! S verom u Boga – za Veliku Srbiju“

inventarizirano 76 komada političkih plakata po rednom broju od kojih je ukupno 37 reprodukcija političkih plakata iz razdoblja 1918.-1945. i 39 komada predizbornih plakata nastalih uoči lokalnih izbora 2001. godine za županijsku skupštinu Ličko-senjske županije, gradsko vijeće gradova Gospića, Otočca i Senja i za općinsko vijeće općina Perušić i Plitvička Jezera.²⁴ Zbirka je otvorena i u skorije je vrijeme dopunjena novim primjercima plakata koji nisu detaljno obrađivani već su samo osnovno razvrstani u cjeline. Krajem 2022. napravljen je osnovni privremeni popis prinova plakata u Wordu prema kojem su plakati podijeljeni u 10 serija s pripadajućim podserijama. Tako danas gospićka Zbirka sadržava oko 400 plakata različite tematike i provenijencije od kojih je 200-tinjak komada političke tematike.²⁵ Privremena serija prinova pod nazivom Politički plakati nosi signaturu HR-DAGS-179.10., a sadržava stranačke i druge razne političke plakate razvrstane u sljedeće podserije: 1. HDZ (14), 2. Vlak slobode (2), 3. HSS (31), 4. HNS (10), 5. SDP (15), 6. HSP i HSP 1861 (21), 7. HSLS (6) i 8. Razni politički plakati (33). Tu je sveukupno 115 političkih plakata i 4 javna poziva s duplikatima/multiplikativima (ukupno 132) koji su nastajali uglavnom u predizborno vrijeme na državnoj ili lokalnoj razini u razdoblju od 1990. do 2005. godine ili tijekom različitih događaja. Među plakatima je jedan originalni javni poziv s početka Drugog svjetskog rata (NDH) pod nazivom *HRVATSKI SELJAČE* nad kojim su u cilju zaštite od propadanja provedeni stručni konzervatorsko-restauratorski radovi u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva 2019. godine. Plakati se u gospićkom arhivu čuvaju u arhivskim metalnim ormarima ladičarima. U dogledno vrijeme će se arhivistički srediti i opisati uz reviziju već inventariziranog dijela zbirke. Koristit će se ISAD (G) norma, a uz njenu implementaciju arhivist će odabrati i druge mogućnosti za obradu npr. primjenu KAM pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima ukoliko se stvore uvjeti za njegovu primjenu u smislu osiguravanja informacijskog sustava. Plakati će se u dogledno vrijeme digitalizirati i objaviti na portalu e-Kultura. Obradeno gradivo će se skenirati, izradit će se tablice s metapodacima i preko aplikacije Goobi poslati u središnji sustav iz kojeg će se dalje objaviti na portalu e-Kultura. Za korištenje političkih plakata i drugih plakata iz Zbirke nije iskazan naročit interes. Nije zabilježeno korištenje Zbirke u evidenciji o korištenju arhivskog gradiva i nema posebnih upita od strane istraživača za proučavanje plakata.

24 Unutar tih 39 komada, svega je 17 arhivskih jedinica identičnih predizbornih plakata s lokalnih izbora u Ličko-senjskoj županiji iz 2001. od kojih samo 2 nemaju duplikate ili multiplikate.

25 171 arhivska jedinica političkih plakata uz 36 komada duplikata i multiplikata.

Prikaz nekolicine političkih plakata Državnog arhiva u Gospiću

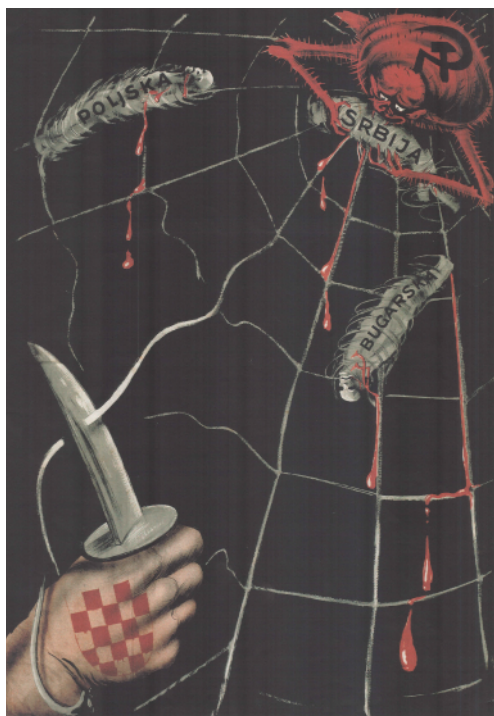
U daljnjem tekstu daje se kronološki opis nekolicine zanimljivih političkih plakata koji se čuvaju u Državnom arhivu u Gospiću. U Zbirci plakata najstarija je reprodukcija plakata pod nazivom *Volja hrvatskog naroda u deset poklika* (HR-DAGS-179. red. br. 57) koja sadrži tekst Stjepana Radića od 30. 01. 1919. u izdanju autorske oznake Dom iz Zagreba. Plakat je dimenzija 34,6 × 50,4 cm.

Nadalje, tu je i reprodukcija plakata koalicije Hrvatskog bloka uoči parlamentarnih izbora u Zagrebu 1927. godine (HR-DAGS-179. red. br. 44). Riječ je o plakatu u boji na kojem je logotip Hrvatskog bloka s parolom ŽIVIO HRVATSKI BLOK, a kojim pozivaju Hrvate, Zagrepčane i sugrađane da ponovno glasaju i daju im povjerenje na što ukazuje početni tekst: *9749 Vaših kuglica od 4. o. mj. treba da kod izbora 11. o. mj. prekorače deset tisuću...* te da u narodnu skupštinu sa što impozantnijim brojem glasova pošalju zagrebačke narodne zastupnike dr. Antu Trumbića, ministra prije konstituante i dr. Antu Pavelića, odvjetnika i gradskog zastupnika. Na plakatu je istaknuto kako je želja Hrvatskog bloka da se tim izborom kaže Beogradu i čitavom svijetu da Hrvati ne prihvaćaju ničiju prevlast već svoju slobodu, ne žele ni centralizam već ravnopravnost, da se ne daju izrabljivati već svojim radom gospodariti te da hrvatsko pitanje nije i neće biti riješeno dok se u Zagreb ne povрати hrvatski sabor s vladom i banom. Tekst je tiskan kombinacijom crveno-crnih slova različite veličine i fonta na plakatu dimenzija 35,5 × 47 cm.

O produkciji plakata u vrijeme Kraljevine Jugoslavije svjedoče izrazito lijepo slikovno ilustrirani predizborni plakati litografija u boji iz 1931. i 1935. godine koji se čuvaju kao reprodukcije u Zbirci. Plakati pozivaju na glasanje za domovinu Jugoslaviju uz antipropagandne poruke protiv

Sl. 5. HR-DAGS-179., red. br. 43.

Sl. 6. HR-DAGS-179., red. br. 47.

neprijatelja: komunističke partije, četnika i ustaša. Simboli i objekti na plakatima imaju elemente personifikacije i karikaturnog izrugivanja. Na predizbornom plakatu iz 1931. (HR-DAGS-179., red. br. 62) ilustrirani su personificirani mačak koji predstavlja Mačeka i skupne karikature drugih protivnika Kraljevine Jugoslavije nasuprot pristaša naroda pod zastavom Kraljevine. Kraljevinu simbolizira žena koja prstom podignute ruke upire u datum izbora. Parole su na plakatu pisane srpskim, hrvatskim i slovenskim jezikom, ćirilicom i latinicom, osim isključive ekavice u riječi *Živela*. Plakat je dimenzija 35,5 × 51,3 cm.

Najbogatije i najslikovitije grafičke ilustracije s istančanim detaljima sadrže plakati nastali za vrijeme Drugog svjetskog rata koje je za NDH izdavao Izložbeno grafički odsjek (IGO) u Zagrebu, a unutar partizanskog pokreta propagandna služba Agitprop u Zvečevu.²⁶ Plakat s natpisom *HRVATI U ROPSTVU POD TUĐINOM* (HR-DAGS-179., red. br. 43) je reprodukcija IGO-vog plakata iz vremena NDH. Plakat slikovnim prikazom upućuje na posljedice kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine, odnosno simbolično govori da su uzroci Drugog svjetskog rata sadržani u posljedicama kraja Prvog svjetskog rata. Plakat ima autorsku oznaku IGO 214. Plakat ilustrativno u crnom oblaku prikazuje hrvatskog seljaka u narodnoj nošnji koji je pritisnut i na plećima nosi teret u obliku stijene geografskog oblika države SHS iznad koje je velikim crvenim brojkama istaknuta godina 1918. Navedeni plakat je dimenzija 33,25 × 50 cm.

Iz razdoblja Drugog svjetskog rata izrazito estetsko umjetnički dojam daje reprodukcija plakata naziva *ONI SE NAZIVAJU BORCIMA ZA SLOBODU MALIH*

26 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48557> (20. 10. 2023.)

NARODA, ali HRVATSKI NAROD ŽELE UNIŠTITI... (HR-DAGS-179., red. br. 48) na kojem su karikaturalno prikazani Staljin, Roosevelt i Churchill kako veseli, svaki s nekim sredstvom prisile (simbolički prikazanim u obliku: avionskih bombi, vješala, 17 jamstvenih točaka Amerike, židovskim slobodama) ugnjetavaju hrvatsku obitelj u narodnoj nošnji (otac, majka i dijete u majčinu naručju). Iznad slike je početni tekst (iz naziva) pisan crnim tiskanim slovima, a ispod slike nastavlja se tekst u različitim bojama (bordo, siva, narančasta i crvena) i fontovima slova koji govori o dokazivanju lažljivosti neprijateljske promidžbe koja pomaže Titu i ima za cilj zračnim terorom uništiti hrvatski narod koji samo želi biti slobodan

u svojoj državi. Plakat nosi oznaku P.S.K. 67, a dimenzije su mu 33,8 × 47,3 cm.

Grafički oblikovan plakat koji svojom estetikom donosi čistu vizualnu poruku jest antikomunistički plakat bez naziva s podnaslovom *Prikaz komunizma kao pauka koji proždire Europu* (HR-DAGS-179., red. br. 47). Na plakatu je ilustracija pauka s mrežom koji figurativno „proždire“ Europu pri čemu Poljska, Srbija i Bugarska krvare dok oštrica u hrvatskoj ruci siječe mrežu koju je isprepleo taj pauk. Ovaj plakat je dimenzija 32,7 × 47,1 cm.

Od komunističkih plakata vizualno je atraktivna nedatirana reprodukcija plakata naslova *S TITOM U RATU, S TITOM U MIRU* (HR-DAGS-179., red. br. 64). Dolazi u autorstvu Olikpropa Iž na kojoj je ilustrativno prikazana radnička klasa naroda sa zastavama i parolama: *S Titom u ratu, s Titom u miru! Nećemo Kralja! Živio Tito!*. Plakat je u boji i dimenzija 35,3 × 51,3 cm. Ovdje je i reprodukcija naziva *ŽENE GLASAJMO ZA SRETNU BUDUĆNOST NAŠE DJECE* (HR-DAGS-179., red. br. 42). Riječ je o plakatu Antifašističke fronte žena Jugoslavije na kojem je slika vesele i nasmejane djece, a kojim se pozivaju žene da glasaju za sretnu budućnost svoje djece. Riječ *ŽENE* je istaknuta velikim tiskanim crvenim

Sl. 7. HR-DAGS-179., red. br. 42.

slovima. Plakat je dimenzija 33,5 × 50 cm, nastao je u izdanju OLIKPROP-a Zagreb i nosi oznaku 29.

U gospićkom arhivu nema sačuvanih političkih plakata iz vremena socijalističke Jugoslavije koji bi se odnosili na ondašnje komunističko jednostranačje ili sindikalne propagande. U Zbirci se nalaze stranački i koalicijski plakati iz 1990-ih godina od osamostaljenja RH, predsjedničkih i parlamentarnih izbora, izbora zastupnika za Županijski dom Sabora RH do lokalnih gradskih, općinskih i županijskih izbora na području Ličko-senjske i drugih županija.²⁷ Oni uglavnom nisu arhivistički obrađeni za razliku od dijela plakata s početka 21. stoljeća. Većina se odnosi na državnu političku razinu i izbore s područja županija koje ne pripadaju pod nadležnost gospićkog arhiva. Plakati iz 1990-ih po grafičkim rješenjima uglavnom donose fotografije u boji glavnih kandidata i eventualno nositelje političkih izbornih listi s popisom kandidata za ulazak u skupštine i vijeća (1997.), poznate slogane i istaknute nazive stranaka. Većina plakata nastalih uoči izbora na državnoj razini korišteni su i za izbornu utrku na lokalnim razinama tijekom 1990-ih godina. Najčešće su to plakati s portretnim fotografijama vodećih lica stranaka i njihovih drugih predstavnika te poneki koji donose fotografije ili poruke s motivima demografske i infrastrukturne obnove ukazujući na bolju i bezbrižniju budućnost stanovništva. Na njima prevladavaju izrazite boje karakteristične za određene stranke, logotipi te oblik i veličina slova ovisno o tekstu koji se na plakatu htio naglasiti.

Primjer plakata regionalnog značaja je HDZ-ov plakat iz 1997. godine sa sloganom *Stabilnost i bolji život za sve!* (HR-DAGS-179.10.1., bb.) koji predstavlja fotografijom kandidata Antu Frkovića²⁸ i zamjenika Milana Galića za izbor zastupnika u Županijski dom Sabora RH.²⁹ Na bijeloj podlozi plakata je fotografija kandidata s plavom pozadinom, duž cijelog plakata vertikalno je sivi kameni pleter na čijem dnu je u obliku duge trobojnica (crven, bijel i plavi). Tekst slogana ispisan je na vrhu plakata crvenim slovima iznad fotografije, a imena kandidata plavim slovima ispod fotografije, kao i logotip i naziv stranke. Nema oznake tiskare. Plakat je dimenzija 48 × 67 cm.

27 npr. Zagreb, Istarska i Primorsko-goranska županija.

28 Pravnik i političar, prvi ličko-senjski župan. Dužnost župana Ličko-senjske županije obnašao je u dva mandata u vremenu od 1993. do 2001., a kao zastupnik u Županijskom domu Hrvatskog sabora bio je u vremenu 1997.-2001. Bio je jedan od ličkih najprepoznatljivijih domicilnih političara s brojnim priznanjima i nagradama čiji je ugled pomogao u tadašnjem razvoju županije (Mataija, 2017).

29 Županijski dom Sabora RH ukinut je 2001. godine.

Sljedeći primjer plakata lokalnog karaktera je predizborni plakat HSS-a uoči izbora 1997. godine za skupštinu Ličko-senjske županije (HR-DAGS-179.10.3., bb.). Plakat je printan u boji, obrubljen je žutim pleterom, na vrhu se nalazi grb i kratica stranke u izrazitoj tundra zelenoj boji. Cijeli tekst je pisan zelenim i crvenim slovima. Na plakatu je fotografija nositelja liste Mate Čopa čije je ime također istaknuto u zelenoj boji, dok su kandidati za županijsku skupštinu navedeni crvenom bojom. Na dnu plakata je različitom veličinom slova istaknut slogan u tundra zelenoj boji podcrtan crveno-bijelo-plavom linijom: *HSS DOKAZANO POŠTENJE*. Plakat je dimenzija 48 × 68 cm. Grafički identično oblikovan plakat ovome, od iste stranke i iz istog vremena, je plakat s fotografijom nositelja liste Jure Stopića i popisom kandidata za gradsko vijeće Grada Gospića.

Plakat *Vlak slobode* (HR-DAGS-179.10.2., bb.) je političko-slavljeničkog karaktera slobodne RH iz 1995., a značajan je jer se odnosi i na oslobođeni okupirani teritorij Like. Na nebesko plavoj podlozi velikim crvenim tiskanim slovima je ispisano *VLAK SLOBODE* ispod kojega je natpis tamnoplavom bojom *ZAGREB – KNIN – SPLIT*. Na njemu su prikazane četiri fotografije u boji na kninskoj tvrđavi prilikom podizanja hrvatskog barjaka neposredno nakon oslobođenja Hrvatske od srpskog agresora te po jedna fotografija Zagreba i Splita. Između fotografija se nalazi tekst: *O lijepa, o draga, o slatka slobodo....* Na dnu plakata stoji napis *HRVATSKE ŽELJEZNICE* crnim slovima. Vlakom slobode je nazvana prva vožnja vlakom oslobođenom hrvatskom željeznicom kroz Knin i ostala područja koja su do Oluje bila okupirana. Prilikom vožnje od Zagreba do Splita vlak se s Predsjednikom, drugim dužnosnicima i predstavnicima te hrvatskim prognanicima zaustavljao u Karlovcu, Gospiću i Kninu gdje su se održavala slavlja i javna okupljanja. Plakat je tiskao Zrinski iz Čakovca u dimenzijama 42 × 63 cm.

Među neobrađenim plakatima s kraja 20. stoljeća koji imaju regionalne odrednice Like i okolice po mjestima ili osobama nalazi se nekoliko poziva na javne skupove iz ratnog razdoblja: pozivi HSP-a na obnoviteljsku skupštinu Podružnice Gospić i na predizborne skupove stranke iz 1992. godine i poziv Predsjedništva Gradskog odbora Mladeži HDZ Gospić na javni skup potpore Predsjedniku RH dr. Franji Tuđmanu, Vrhovništvu i državnoj politici iz 1994. godine te dva crno-bijela plakata HDP-a. Plakata ostalih političkih stranaka (SDP, HSLS, HNS i dr.) koji bi imali neke odrednice ličke i podvelebitske regije iz 1990-ih godina u Zbirci nema, izuzev onih koji se odnose na državnu razinu izbora ili na druge administrativno teritorijalne jedinice RH.

Tiskare u službi političke propagande i tiska plakata u Lici tijekom 20. stoljeća

Tijekom prve polovice 20. stoljeća politička propaganda u Lici se provodila kroz tiskane novine i glasila, uglavnom tjednike za koje je Državni arhiv u Gospiću izradio pretiske izdanja.³⁰ Tako je npr. uoči izbora za narodne zastupnike 16. prosinca 1911. list *Hrvat – novine Starčevićeve hrvatske stranke prava* pozvao sve izbornike, Hrvate i Starčevićance da iziđu na biralište i izvrše svoju najodličniju građansku dužnost biranja narodnog zastupnika jer u protivnom nemaju prava pritužbe na stanje koje je tada vladalo u Hrvatskoj pod pritiskom Mađara. Pozivaju sve izbornike na glasanje za starčevićanskog kandidata za Gospić dr. Ivana Ružića. Poziv se proteže preko cijele prve stranice lista i prožet je uskličnim upozorenjima, ali i parolama: *Ne budite neprijatelji svoje otačbine! Živio dr. Ivan Ružić! Živila Hrvatska!*³¹ Da nije dio lista, javni poziv bi izgledao kao plakat te nije isključeno da se isti nije tiskao i u obliku plakata te postavljao na objekte javnih površina. Kroz istraživanja ličkih novina i glasila koji su izlazili kasnije za vrijeme Kraljevine SHS uočeno je da su se i tada za političku promidžbu i propagandu uglavnom koristile tjedne novine npr. *Lički Hrvat – seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*.³² U njemu se spominju i plakati, a neki su u listu i objavljeni. Tiskala ih je Tiskara „Lika“ koja je u ožujku 1922. deložirana iz kuće Prve ličke štedionice iz političkih razloga na adresu gosp. Dušana Ivančevića.³³

Plakati odnosno letci spominju se još i u članku *Stjepan Radić i šajkača*³⁴ u kojemu se opisuje kako su Radićevi protivnici³⁵ fotografiju s njegovim potpisom preuredili dodavši mu šajkaču na glavu i tiskarskim kalupom (klišeom) umnoži-

30 *Hrvat – list za pouku, gospodarstvo i politiku* (1895.-1911.), *Starčevićanac – novine Starčevićeva kluba u Gospiću* (1907.-1908.), *Ličke novine – list za politiku prosvjetu i gospodarstvo* (1920.-1921.), *Lički Hrvat – seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (1922.-1924., 1937.-1938.), *Lički glas – neovisni hrvatski list za politiku prosvjetu i gospodarstvo* (1925.-1926., 1935.), *Lička sloga – novine za gospodarstvo i prosvjetu* (1934.-1941.), *Lički vjesnik* (1944.-1945.), *Narodno jedinstvo – organ Demokratske stranke u Lici* (1920.-1925.), *Srbin – list Srpske samostalne stranke* (1898.-1910.).

31 *Hrvat: novine Starčevićeve hrvatske stranke prava* br. 38/1911. od 09. 12. 1911.

32 *Glasilo Hrvata republikanaca, pristaša svih stranaka Hrvatskog bloka pod barjakom što ga je razvio predsjednik HRSS-a Stjepan Radić.*

33 Deložacija štamparije „Lika“; *Lički Hrvat – seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* br. 6/1922. od 30. 03. 1922. (Lički glas 1922-25)

34 *Ibid.*, br. 15/1922. od 01. 06. 1922. (Lički glas 1922-58)

35 Tzv. „batinaši ništarije“.

li te raspačavali po seljačkim sajmovima diljem države. Plakat Hrvatske građanske zabave koja će se održati na Katarinino 25. 11. 1922.³⁶ izazvao je burne političke reakcije.³⁷ Članak u rubrici Bilješke pod nazivom *Kidanje plakata*³⁸ opisuje kako su na nekoliko mjesta rastrgani plakati ove zabave u znak negodovanja demokrata Srba i iskazuje se žalovanje što Hrvati ne mogu mirno i nesmetano u „vlastitoj kući“ izražavati javno svoje hrvatske osjećaje.³⁹ Bilo je više gospićkih tiskara koje su tijekom 20. stoljeća tiskale plakate. Prema Šulentiću, prva lička tiskara Marijana Župana u Gospiću otvorena je najkasnije 1885. godine kada je vlasnik iz Senja svoju djelatnost premjestio u Gospić. Nakon njega tiskaru je otvorio i Rudolf Desselbrunner 1896. godine, katolik koji je radi profita radio kao tiskar za srpsku zajednicu u Gospiću. Tiskao je srpski politički list *Srbin*, *glasilo Srpske samostalne stranke* dozvolivši čak da mu se i tiskara naziva u duhu srpskog jezika Štamparija i knjigovežnica R. Deselbrunera u Gospiću.⁴⁰ On je nakon nekoliko godina otišao u stečaj te je 1901. prodao tiskaru i iz političkih se razloga odselio iz Gospića. Njegovu je tiskaru početkom 20. stoljeća nakon grupe uglednih građana pod nazivom Srpska štamparija akcijsko udruženje u Gospiću (1903.) nastavio voditi Matej Maksimović od 1907. pod nazivom Srpska štamparija u Gospiću. Šulentić nadalje zaključuje da su tijekom Prvog svjetskog rata djelovale Županova i Maksimovićeva tiskara koja je u novoj državi 1920-ih godina nosila naziv Štamparija M. A. Maksimović.⁴¹ U to vrijeme pojavilo se i službeno ime

36 *Lički Hrvat – seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* br. 34 i 35/1922. od 16. 11. 1922. (Lički glas 1922-133)

37 Žalosno je da neki ter neki i u samoj priredbi hrvatske zabave vide provokaciju... Građanska zabava na Katarinino. Ibid., br. 36/1922. od 16. 11. 1922. (Lički glas 1922-147-148)

38 Ibid., br. 35/1922. od 23. 11. 1922. (Lički glas 1922-139)

39 Da je politička propaganda kroz plakate ili na drugi način oduvijek bila prisutna u „vlastitim kućama“ kod ličkih Hrvata u svrhu očuvanja nacionalne svijesti svjedoči i činjenica da su se unutar kuća na zidove kuhinja postavljale vezene tzv. zidne kuharice. „Iznenadujući su rijetke kuharice s izraženim nacionalnim identitetom (primjerice Živjela naša hrvatska mati, Geslo je naše: Bog i Hrvati!) što svjedoči o njihovom univerzalnom karakteru.“ (Grahovac-Pražić; Vrcić-Mataija, 2012: 169, 179). Zidne kuharice su zapravo tradicionalno rukom vezeni zidnjaci, zidne krpe ili platna koji su se postavljali na zidove kuhinja kao vezeni ukrasi s određenim porukama za razliku od postera/plakata koji su nastajali tiskom uglavnom na papiru.

40 Prema Oglasu tiskare i knjigovežnice R. Desselbrunera u prvom broju *Srbina* od 1. studenog 1889. (Šulentić, 2021: 74).

41 Maksimovićeva tiskara je djelovala do Drugog svjetskog rata zahvaljujući Maksimovićevim nasljednicima (Šulentić, 2021).

VAŽNO! PROČITAJ!
Zahtjevaj!

SVE VRSTI TISKANICA za općinska poglavarstva, urede, odvjetnike i trgovce.
SVE VRSTI BLOKOVA, kopirnih knjiga, te računa.
SVE VRSTI PAPIRA, trgovačkih kuverta raznih formata i boja.
SAV PISAČI I RISAČI PRIBOR.
BOGATI IZBOR MODNIH LISTOVA i obilje muzikalija.
SVE ŠKOLSKE KNJIGE I KNJIGE ZA LEKTIRU.
IZRAĐUJE NAJMODERNIJIM SLOVIMA I BOJOM: posjetnice, zaručne i vjenčane objave, osmrtnice, plakate it.d.
Tražite besplatno cjenik.

Knjižara i papirnica **Ivo Kolačević** **Gospić** TISKARA „Lika“

Sl. 8. Reklamni oglas Knjižare i papirnice Ivo Kolačević i Tiskare „Lika“ iz 1922. u kojem navode i tiskanje plakata. (Lički Hrvat br. 33/1922. od 09. 11. 1922.)

Tiskare „Lika“⁴² od kad je dr. Mile Miškulin⁴³ pokrenuo *Ličke novine*, a koja je sredinom 1920-ih postala Tiskara Ive Kolačevića. „Štamparija J. Basarić“ u vlasništvu Jovana Basarića i Teodora Ilića djelovala je u Budačkoj ulici u Gospiću svega nešto više od 3 mjeseca tiskajući *Lički glas* u 1930-im godinama⁴⁴ (Šulentić, 2021). Župan je do svoje smrti 1933. godine tiskao skoro sve ličke novine opozicijskog

42 Tiskara je poslovala u prostorijama Prve ličke štedionice zajedno s knjižarom i knjigovežnicom Ive Kolačevića.

43 Odvjetnik, novinar i političar. Politički je bio pravaški orijentiran kada je pokrenuo *Ličke novine* 1920. godine, kasnije je postao poslanik u beogradskoj Skupštini za srez perušički (kao kandidat B. Jevtića), potom je bio potpredsjednik Senata i ministar pravde (1937). A. T. (Mataija, 2017).

44 Vjerojatno 1935. godine kada je izašao prvi broj navedenog lista.

karaktera uz materijalna odricanja zbog kojih je živio skromno. Umro je ostavši dosljedan svojem političkom opredjeljenju čime je zadržao visok ugled među cijelim stanovništvom Like.⁴⁵ Komunistička partija se još 1940. godine služila letcima i proglasima koji su znali „osvanuti“ na gosićkim ulicama, a štampali su se u podrumu jedne papirnice. Pred rat su i ustaške snage širile svoje ilegalne letke (Toplak, 1989). Tijekom Drugog svjetskog rata tiskare su uglavnom radile u propagandne svrhe. Tako je npr. za vrijeme NDH u Gospiću djelovala Kolačevićeva tiskara. U federativnoj Jugoslaviji Ivo Kolačević je sudski krivično optužen za suradnju s neprijateljem od 1941. do 1945. jer je kao vlasnik tiskare u Gospiću tiskao razne naredbe vojne i političke prirode i propagandni materijal. Presudom iz 1946. osuđen je na 1 godinu lišenja slobode s prisilnim radom, uvjetno na 1 godinu i konfiskaciju tiskare i knjigovežnice (Vukić, 2012). U Lici je tijekom NOB-a dijeljen Agitprop tisak s komunističkom propagandom (agitacijski letci, literatura i proglasi) što se navodi u Rezoluciji II. okružne konferencije KPH za Liku iz 1943. godine.⁴⁶ „U poslijeratnoj Jugoslaviji, tiskarska djelatnost obnovljena je pod nazivom Okružna štamparija i knjigovežnica za Liku.“ (Šulentić, 2021: 85). Od 1946. do 1960. godine u Gospiću je djelovao Štamparski zavod „Ognjen Prica“ Gospić koji se 1960. spojio s Novinskom ustanovom „Ličke novine“ Gospić u poduzeće pod zajedničkim nazivom Novinsko izdavačko, knjižarsko i štamparsko poduzeće „Ličke novine“ Gospić. Od 1976. do 1977. godine poduzeće je promijenilo naziv u Štamparsko knjižarsku radnu organizaciju „Ličke novine“ Gospić unutar koje su djelovale osnovne organizacije udruženog rada OOUR Tiskara GRAFOS Gospić i OOUR Trgovina na malo LIKAKOMERC Gospić kao posebni pravni subjekti po principu tadašnjeg samoupravnog upravljanja. Navedeni OOUR-i su se 1989. transformirali u Društveno poduzeće „Ličke novine“ štamparsko-trgovačko poduzeće. Nakon osamostaljenja RH došlo je 1992. godine do provođenja procesa pretvorbe poduzeća koji je zbog ratnih okolnosti potrajao do 1994. godine kada je konačno pretvorbom nastalo dioničko trgovačko društvo Tiskara d.d. Gospić koje je bilo u stečaju u razdoblju od 2012. do 2018. godine (Prpić; Špoljarić, 2021). Osim gosićke tiskare na području je Like od 1961. djelovala Radna organizacija „Likagraf“ Titova Korenica koja je do 1963. godine bila pogon u sastavu „GRAFO-KARTON“-a iz Zagreba. Tiskara „Likagraf“ je vjerojatno djelovala i tijekom oku-

45 Naši pokojnici. + Marijan Župan. *Lička sloga – novine za gospodarstvo i prosvjetu* br. 1/1934. str. 3.

46 HR-DAGS-84. KK KPH Gospić, Variae 1939-1947. kut. bb. (str. 3. Rezolucije: Uspjesi o radu naših organizacija)

pacije od 1991. do 1995. u Korenici, a nakon rata, 1998. godine, je DP „Likagraf“ Korenica bilo u fazi pretvorbe.⁴⁷ U Lici su se nakon Domovinskog rata tiskom i grafičkim dizajnom bavili privatni obrtnici i društva koji su između ostalih promidžbenih materijala tiskali i plakate.

Zaključak

U prvom dijelu rada objasnili smo opće pojmove i teze o političkoj propagandi i plakatima iz kojih možemo zaključiti kako su plakati značajan izvor za istraživanje povijesti, politologije, psihologije, sociologije i drugih znanstvenih područja. Obilježje dobrog plakata je upravo raspon emocija koje on izaziva u očima promatrača. Cilj mu je privući pozornost prolaznika kako bi postali gledatelji, a zatim izazvati emocionalnu reakciju: divljenje, čuđenje, zaprepaštenost ili osmijeh. Plakat je oduvijek bio javno izložen i dostupan svima, kao niti jedna druga umjetnost. Upravo zbog svoje dostupnosti on je ujedno moćno manipulativno informacijsko sredstvo jer jednako informira sve slojeve društva, od nepismenog puka do intelektualaca. Iz osvrta na odnos arhiva prema plakatu, a osobito političkom plakatu vidljivo je kako većina arhiva posjeduje plakate iz raznih razdoblja 20. stoljeća te kako za njihovo korištenje nije iskazan naročit interes iako su jako dobar sekundarni izvor podataka. Kroz prikazanu povijest prikupljanja plakata, postupke obrade, čuvanja, zaštite i korištenja plakata u brodskom i gospićkom arhivu uočljive su sličnosti i razlike. Prisutna razlika u količini i obradi plakata nije samo u ova dva arhiva nego je primjetna u cijeloj hrvatskoj arhivskoj zajednici.

Želimo ukazati na potrebu temeljitije arhivističke razrade prikupljanja, obrade i opisa plakata, kao i drugih specifičnih vrsta arhivalija. Možda bi tada i interes za političke plakate kao sekundaran izvor povijesti bio veći.

47 Matični list imatelja arhivskog i registraturnog gradiva KO-16 Državnog arhiva u Karlovcu. Pasivni dosje imatelja/stvaratelja DAGS-124. „LIKAGRAF“ Korenica

Arhivski izvori

Državni arhiv u Gospiću

- HR-DAGS-179. Zbirka plakata; HR-DAGS-206. Zbirka arhivalija; HR-DAGS-84. Kotarski komitet KPH Gospić; Hrvat – list za pouku, gospodarstvo i politiku (1895.-1911.), pretisak; www.daz.hr/vodic/site/article/hr-dazg-872-zbirka-tiskovina (21. 11. 2023.); Lička sloga – novine za gospodarstvo i prosvjetu (1934.-1941.), pretisak; Lički Hrvat – seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo (1922.-1924.), pretisak; Pasivni dosje imatelja/stvaratelja DAGS-124. „LIKAGRAF“ Korenica

Državni arhiv u Slavskom Brodu

- HR-DASB-348. Zbirka plakata; HR-DASB-189. Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slavskom Brodu; HR-DASB-6. Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod (1918.-1941.); HR-DASB-13. Gradsko poglavarstvo u Brodu na Savi (1941.-1945.); HR-DAGS-179. Zbirka plakata; HR-DAGS-206. Zbirka arhivalija; HR-DASB-251. Obrtnički zbor Slavonski Brod; Pozivnica Državnog arhiva u Gospiću za Izložbu Politički plakat u Hrvatskoj (1916.-1946.)

Literatura i mrežni izvori

- BRATANIĆ, MATEO; RAŽNJEVIĆ, TOMISLAV, 2016. Partizanska propaganda na zadarskom području 1943. – 1945. s naglaskom na ulogu Komunističke partije Hrvatske. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 58, 383-437, <https://hrcak.srce.hr/170603>, (10. 11. 2023.)
- BUBLE, BARBARA. 2013. *Plakatna propaganda analiza sličnosti i razlika između Čehoslovačke i SFR Jugoslavije*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- CHOMSKY, NOAM. 2002. *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb: Marko Strpić.
- FERİĆ, KATARINA. 2006. *Zbirka plakata Državnog arhiva u Gospiću (1919.-2006.) HR-DAGS-179: inventarni popis*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću
- GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA, SANJA. 2012. Zidne kuharice – lička kulturna baština. // *Tragom ličke zavičajnosti*. / Mataija Ivica (ur.). Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 165-180.
- HARAMIJA, PREDRAG. 1993. *Politički plakat u Hrvatskoj 1848.-1990*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje <https://www.enciklopedija.hr/> (20. 10. 2023.)
- *Hrvatski obiteljski leksikon*, mrežno izdanje, <https://hol.lzmk.hr/> (20. 10. 2023.)
- *Hrvatski jezični portal*, mrežno izdanje, <https://hjp.znanje.hr/>, (13. 02. 2024.)

- KOLANOVIĆ, JOSIP (gl. ur.). 2006. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*. Svezak 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- LABUS, ALAN. 2011. Politička propaganda i kulturna revolucija u „Nezavisnoj državi Hrvatskoj“. *Informatologia* 44, 3, 214-220. <https://hrcak.srce.hr/72603>, (12. 11. 2023.)
- LÖW, AJANA. 2017. Čime se sve koristi politička propaganda? *Psihoskop: Odsjek za psihologiju Sveučilišta u Zagrebu*. <http://psihoskop.ffzg.unizg.hr/2017/03/23/cime-se-sve-koristi-politicka-propaganda/>, (20. 10. 2023.)
- MAKAS, AJLA. 2021. *Lažne vijesti u službi političke propagande*. Magistarski rad: Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.
- MATAIJA, IVICA. (gl. ur.) 2017. *Leksikon Ličana*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 111-112., 209-211.
- MATAIJA, VALENTINA. 2014. *Josef Goebbels i propagandni aparat Trećeg Reicha*. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku. Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:836875>, (20. 10. 2023.)
- MIKULECKI, MANUELA. 2016. *Vizualna komunikacija političkim plakatom u Europi za vrijeme 2. svjetskog rata*. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:353896>, (18. 11. 2023.)
- NEDIĆ, MILENKO. 1984. *Tiskarstvo u Slavanskom Brodu*. Slavonski Brod: Organizacijski odbor izložbe „Brodске novine i tiskare“.
- PAVIČIĆ, SNJEŽANA. 1991. *Hrvatski politički plakat 1940.-1950.*, katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.
- PRPIĆ, LARA; ŠPOLJARIĆ, KARLA. 2021. *TISKARA Gospić d.d. u stečaju: sumarni inventar*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- RABRENOVIĆ, ANDRIJANA. 2013. Politički plakat i kult ličnosti. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnošću*, Vol. 7 No. 13, <https://hrcak.srce.hr/111227>, (10. 11. 2023.)
- RELJANOVIĆ, MARIJO. 2010. *Hrvatski ratni plakat 1991.-1995*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske/Služba za odnose s javnošću/Vojni muzej Ministarstva obrane Republike Hrvatske, Hrvatski memorijalni – dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- SKOKO, BOŽO. 2004. Propaganda i odnosi s javnošću kao sredstva utjecanja država u međunarodnim odnosima. *Međunarodne studije*, Vol. IV No. 2, <https://hrcak.srce.hr/287091>, (8. 11. 2023.)
- ŠIBER, IVAN. 1992. *Politička propaganda i politički marketing*. Zagreb: Alinea.
- ŠULENTIĆ, VLADIMIR. 2021. Gospićka tiskarska i knjižarska djelatnost od razvojačenja Vojne krajine do Drugog svjetskog rata. *Memorabilia*, 4, Gospić, 63-89.

- TOPLAK, FERDO. 1989. Revolucionarni omladinski pokret u Gospičkoj gimnaziji. // *Kotar Gospić i kotar Perušić u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.* / Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
- UZELAC SCHWEDEMANN, STRIBOR. 2011. *Židovski Brod.* Slavonski Brod.
- VELAGIĆ, ZORAN; GRACEK, MERIEN. 2008. Od plakata do plakatiranja: komuniciranje plakatima u Osijeku u prvim desetljećima 20. stoljeća. *Libellarium*, vol. 1, br. 2, 181-202. <https://hrcak.srce.hr/37155>, (11. 10. 2023.)
- VUKIĆ, IVAN. 2012. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda.* Zagreb: HOR, 804.

Political Propaganda of the 20th Century Displayed Through Posters (Examples of Archival Materials)

Summary

This paper explains political propaganda through the Collections of Posters of the State Archives in Slavonski Brod and State Archives in Gospić with the review of other archives and Memorial Documentation Centre of the Homeland War (HMDCDR). It includes the period from the First World War when the war propaganda began to the Second World War until the propaganda reached its peak. The paper also includes the period of forming Yugoslavia and the Republic of Croatia. It is interesting to see how political propaganda benefited different government systems and how it impacted the people's lives. During the Second World War the poster became the most powerful way of visual communication through which today it is possible to form an idea of the political and social situation of that period. The posters that are kept in the National Archives could be a significant secondary source of historical data.

Key words: politics, propaganda, poster, 20th century, archives